

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

BULLETIN No 45
AUGUSTUS 1972

Redacteurs } Dr. L. J. Vandewiele, Gent
Rédaction } Dr. D. A. Wittop Koning, Amsterdam

Inhoud-Sommaire

Dr. E. Grendel;	Zestig jaar pharmacotherapeutisch vademecum	1
Dr. E. Grendel;	Farmaceutische zuinigheid	6
Dr. D. A. Wittop Koning;	Bijdrage tot de geschiedenis van de Haarlemmerolie	9
Dr. D. A. Wittop Koning;	Geneesmiddelen van zee, strand en duin, een historische beschouwing.	17
Dr. D. A. Wittop Koning;	Amersfoort en de Farmacie.	26
Dr. E. Grendel;	Spanen dozen	35
Dr. P. Janssens;	De signacula oculariorum. Hun betekenis voor de antieke geneeskunde (bijgebonden)	

Berichten:

E. L. Ahlrichs; Dr. D. A. Wittop Koning, 60 Jahre (bijgebonden)

Dr. A. Guislain; L'Histoire de la Pharmacie dans le monde (bijgebonden)

Boekbesprekingen:

W. H. Hein;	Illustrierter Apothekerkalender 1972 (D. A. Wittop Koning)	38
H. Real;	Die chemische Arzneimittelprüfung in deutschen Pharmakopöen bis 1872 (D. A. Wittop Koning)	38
P. Huard;	Sciences, Medicine, Pharmacie, de la révolution à l'empire (1789—1815) (A. Guislain) (bijgebonden)	
J. Lempereur,	Les aspects juridiques de la bienfaisance à Dinant jusqu'au XIV siècle (A. Guislain) (bijgebonden).	

Mededeling

ZESTIG JAAR PHARMACOTHERAPEUTISCH VADEMECUM

door

E. GRENDEL

Enige tijd geleden kreeg ik van een collega één van de oudere drukken van het Pharmacotherapeutisch Vademecum in handen. Toevallig kwam kort daarop de mededeling, dat in het voorjaar van 1971 een nieuwe herziene druk, de 11e, zou worden uitgegeven. Zestig jaar geleden was de eerste druk ervan verschenen, samengesteld door de arts Dr. H. Pinkhof en de buitengewoon hoogleraar P. van der Wielen. Al bladerende en lezende kwam bij mij de gedachte op, in het kort eens te belichten het vele nut en de vele verdiensten, die dit werkje in de loop der jaren aan de praktizerende apothekers heeft verleend.

In het voorwoord van deze eerste druk werd vermeld dat het werk bestemd was „voor de practizerende geneesheer en voor de student, die omtrent enig geneesmiddel het elders uitvoeriger vernomende in zijn geheugen wil terugroepen.”.

Blijkbaar was dit werkje toen niet in de eerste plaats bestemd voor de apothekers; desniettemin verscheen in het *Pharmaceutisch Weekblad* no. 48 pag. 136 een uitgebreide recensie van de hand van collega J. J. HOFMAN.

Hoewel er vele kleine op- en aanmerkingen in voorkwamen, moest de recensent toch ook toegeven dat de bewerking zorgvuldig en de correctie nauwkeurig waren uitgevoerd en hij beëindigt zijn recensie aldus: „Het boek zal zijn weg spoedig vinden en blijken een betrouwbaren raadgever te

zijn, die medici en pharmaceuten veel nut zal bewijzen, en bovendien door de wijze van behandeling de stof leerzamer behandelt dan andere handleidingen op dit gebied.”.

Achterin was, behalve een therapeutisch register en een algemeen zaakregister, ook een register van eigenamen opgenomen. Dit laatste is voor historici bijzonder interessant, daar bij vele oude preparaten de naam van het preparaat met de naam van de samensteller is verbonden. Vanaf de 3e druk is dit laatste register vervangen door het meer op de praktijk gerichte register voor eerste hulp bij acute vergiftigingen. Dit hoofdstuk, „Eerste geneeskundige hulp bij vergiftigingen”, zal nu in de nieuw uit te geven druk weer weggelaten worden, omdat iedere apotheker tegenwoordig beschikt over een kaartsysteem, waarin de verschijnselen bij vergiftiging en de te nemen maatregelen zijn vermeld.

Het „Vademecum” werd een begrip in iedere apotheek en het is een grote vraag, of de volgende geslachten, als zij lezen dat in vroegere jaren „het Vademecum” uitkomst bracht, zullen weten wat daarmee bedoeld wordt.

De tweede druk verscheen al in 1913, na twee jaar, een aanwijzing voor de goede bruikbaarheid van dit boekje. Vergelijken wij deze druk uit 1913 met de eerste druk, dan zien wij dat bijna geen oudere preparaten zijn weggelaten,

Pharmacotherapeutisch Vademecum.

OFGAVE DER MEEST GEBRUIKTE GENEES-
MIDDELEN MET VERMELDING
VAN SAMENSTELLING EN AANWENDING

DOOR

Dr. H. PINKHOF,

Arts te Amsterdam.

EN

P. VAN DER WIELEN,

Beitenger. Hoogheer aan de Universiteit van Amsterdam.

D. B. CENTEN. — AMSTERDAM.

1911.

Het titelblad van de 1e druk.

maar dat naast tal van verbeteringen een aantal nieuwe geneesmiddelen zijn opgenomen; geneesmiddelen die vele jaren en zelfs nú nog hun waarde bewijzen. Om enkele te noemen:

acidum acetosalicylicum solubile, analutos

acidum phenyl-aethylo-barbituricum, luminal

diaethyl-broomacetyl-ureum, adalinum
dioninum, zoutzure morphine aethyl-aether

heroïni hydrochloras

neosalvarsana

folliculi sennae.

Invloed van industrie

In deze jaren begint onder invloed van de chemisch-farmaceutische grootindustrie de totale verandering in het arsenaal van de geneesmiddelen zich af te tekenen. De elkaar opvolgende uitgaven van het Vademecum blijven deze verandering nauwkeurig volgen.

Een aanwinst bij deze tweede uitgave was, volgens de recensent J. J. HOFMAN, een opgave van de belangrijkste wettelijke bepalingen, betrekking hebbende op het voorschrijven en afleveren van geneesmiddelen.

Het titelblad van de 3e druk, uit 1917, vermeldt een opmerkelijke bijzonderheid: vóór de naam van de samensteller, de buitengewoon hoogleraar P. VAN DER WIELEN staat nu „apotheker”. Een aanwijzing, dat het dieptepunt in de Nederlandse farmacie voorbij is en men weer met enige trots kan vermelden dat men apotheker is!

Het spreekt vanzelf, dat bij het verschijnen van een nieuwe farmacopee of van aanvullingen erop of van een nieuwe uitgave van een supplement hiermede in het Vademecum rekening wordt gehouden en dat dan de obsoleete geneesmiddelen, die in deze werken niet meer zijn opgenomen, ook in het Vademecum worden weggelaten.

Zo ook in deze 3e druk. Van de nieuw opgenomen geneesmiddelen noem ik o.a.:

optochin

brometum calcicum

novatophanum

noviform

yatrenum

papaverinum.

Ook een summier stukje over vitaminen, met de conclusie: „De vitamine zelf is als geneesmiddel niet toegepast. Wel worden vitamine-rijke voedingsstoffen gegeven, o.a. 'de katjang hidjoe' en grauwe erwten; ook vinden Meidranken in dit verband toepassing. Speciale vitaminenrijke geneesmiddelen zijn Orypan en Antiberriberrine, beide uit rijstzemelen door uittrekking met alcohol bereid.”.

Na drie drukken had het Pharmacotherapeutisch Vademecum zijn weg naar de apothekers gevonden; terecht kon J. J. HOFMAN in zijn recensie schrijven (*Pharm. Weekblad* no. 55, 1918, pag. 478):

„Er zijn weinige Nederlandse uitgaven op Pharmaceutisch-medisch gebied verschenen, die zich in zo algemene en blijvende belangstelling hebben mogen verheugen als het Pharmacotherapeutisch

Vademecum. Het is zowel voor de apotheker als voor de arts een onmisbaar handboek voor de praktijk, waarin hij niet alleen, zoals de titel bescheiden vermeldt, ene opgave vindt der meest gebruikelijke geneesmiddelen, met vermelding van samenstelling en aanwending, maar daarnaast nog tal van nuttige wenken en opgaven, beantwoording van vragen, die gesteld kunnen worden, wanneer recepten ter gereedmaking worden aangeboden. Juist omdat ook over de minder gebruikelijke geneesmiddelen deze nodige gegevens niet ontbreken, heeft dit werk voorzien in een behoefte, die ieder apotheker dagelijks voelt."

Gold deze uitspraak voor de eerste drie drukken, voor de volgende zeven is dit oordeel minstens even juist; met recht kon in de volgende recensies geschreven worden dat het Vademecum voor de Nederlandse apotheker een onmisbaar boek was en met recht kon getwijfeld worden of er in ons land nog apotheken zijn, waar dit Vademecum ontbreekt (*Pharm. Weekblad* 1934, pag. 1500).

De verschijning van een nieuwe druk van het Vademecum was telkens een mijlpaal op de weg vol verrassingen en decepties, die de chemisch-farmaceutische industrie veroorzaakte. Iedere nieuwe druk gaf weer méér gegevens omtrent nieuwe preparaten, maar daarnaast verdwenen er ook enige, die òf door verbeterde waren vervangen òf in het geheel niet aan de verwachtingen hadden voldaan.

Medische revolutie

Het zou te ver voeren om u aan de hand van de vele drukken van het Vademecum — waarvoor zij zich overigens uit-

stekend zouden lenen — een volledig overzicht te geven van de ontwikkeling, of beter nog van de medische revolutie op het gebied van de geneesmiddelenvoorziening.

Toch enkele voorbeelden:

Is het niet bijzonder interessant om in de 5e druk (1925) over de eerste toepassing van insuline te lezen; of in de volgende druk (1934) over de eerste hormonenpreparaten; of over het ontdekte ephedrine en ephetonine, om maar te zwijgen over het verschijnen van de specialités zoals somnifen, alional, phanodorm of cardiazol etc.

De 8e druk, uit 1942, waaraan Dr. H. PINKHOF nog wel had meegewerkt, werd uitgegeven als bewerkt door P. VAN DER WIELEN en vele medewerkers en was intussen uitgedijd van 546 bladzijden in 1911 tot 1007 bladzijden. In deze druk zien wij voor het eerst opgenomen de verschillende sulfapreparaten, Cibazol, Dagenan, Prontosil en Sulfanilamide.

In de 9e druk, uit 1951 — de eerste druk na de tweede wereldoorlog — is natuurlijkerwijs veel veranderd.

Prof. VAN DER WIELEN was in januari 1947 overleden en zijn werk werd voortreffelijk voortgezet door Dr. J. KOK, hoogleraar in de Galenische Pharmacie, Biochemie, Toxicologie en Recepteerkunde, korte tijd bijgestaan door Dr. KNAPPERS. In deze druk werden in de eerste plaats de oude literatuuropgaven geschrapt en vele obsoleete middelen niet meer opgenomen.

In de jaren 1940 tot 1950 waren zowel op medisch gebied als door de farmaceutisch-chemische industrie zoveel ont-

dekkingen gedaan en zoveel vooruitgang geboekt, die in het Vademecum verwerkt werden, zodat nieuwe hoofdstukken werden opgenomen over antibiotica, malariamiddelen, orgaan- en hormoonpreparaten, sulfonilamiden, vitaminen, stoffen als curare en curare-achtige stoffen.

Het Vademecum had geen aanbeveling meer nodig. Terecht schreef Prof. E. H. VOGELZANG in *Pharm. Weekblad* 1951 pag. 619: „Het is niet nodig dit alom bekende werk van een aanbeveling te voorzien. De onmisbaarheid voor apotheker en arts wordt voldoende bewezen door de nauwelijks verminderde frequentie der verschijningsdata der opeenvolgende uitgaven. Wij kunnen dus volstaan met mee te delen, dat deze nieuwe druk geheel is omgewerkt en aangevuld, terwijl ook de indeling enigszins is gewijzigd, waardoor het

boek nog in bruikbaarheid is gestegen.”.

De laatste nog gebruikte 10e druk, uit 1959, is te bekend om erover te schrijven; maar wanneer wij uit de oude drukken de vele geneesmiddelen, die daarin beschreven zijn en met zoveel vertrouwen gebruikt werden, in onze gedachten voorbij laten gaan en zien dat zij nu als waardeloos door betere worden vervangen, dan rijst de vraag: hoe zal over onze geneesmiddelen, waarop wij nu zo trots zijn, over 60 jaar gedacht worden?

Daarom is het zo goed om deze oude drukken van het Vademecum nog eens door te nemen en te bedenken, wat de grote historicus Huizinga zo goed en kort weergeeft: „Historie geneest van egocentrisme, geneest van overschatting der belangrijkheid of geldigheid van het onmiddellijk omringende.”.

Résumé

60 Ans de "Pharmacotherapeutisch vademecum".

L' auteur donne un aperçu des changements dans la thérapie pendant les 60 ans que le vademecum a existé, en comparant les diverses éditions entre 1911 et 1971.

FARMACEUTISCHE ZUINIGHEID

door

E. GRENDEL

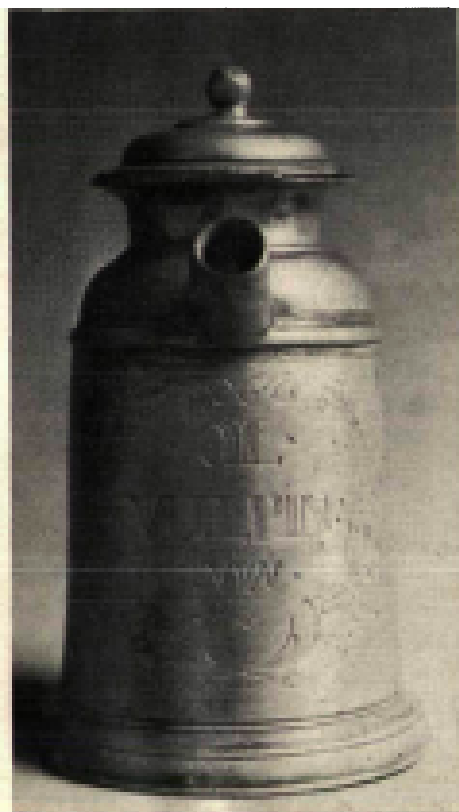
Het komt nogal eens voor, dat in een apotheek bij verandering van de nomenclatuur of omdat een ongewone handelsnaam of wetenschappelijke naam op een etiket vervangen moet worden, er dan een tweede etiket over het oude etiket geplakt wordt.

Dit staat wellicht niet zo fraai, maar kwaad kan het niet. Bepaald verkeerd is het echter om uit zuinigheid een fles of pot met een ingebrand etiket te gebruiken voor een andere stof en dan over de ingebrande letters een etiket te

plakken. Immers, altijd bestaat de kans dat dit etiket op de een of andere wijze losraakt, met het gevaarlijke gevolg dat de inhoud dan niet meer klopt met de oude tekst.

Minder gevaarlijk, maar wel verwarrend is het, wanneer de nieuwe naam blijvend, bijv. met verf, is aangebracht. Dit is vele malen voorgekomen, hetgeen ik met een tweetal voorbeelden zal illustreren.

In de oude apotheek te Maaseik uit het begin van de 18e eeuw, welke apotheek

tot ongeveer 1960 in gebruik is geweest door apotheker VAN VENCKENRAY, staat op een tweetal planken van de opstand een twintigtal tinnen stroopkannen met een ingegrifte naam aan de voorkant van de potten en een ingegrifte naam aan de achterkant. (Deze apotheek is thans als museum in stand gehouden).

Eén van de potten is hierbij afgebeeld. Aan de voorkant staat het oudste opschrift „Ol. Vulpini”, aan de achterkant de later opgebrachte naam „Syrup. Rub. Idaei”.

Het voorschrift voor Oleum Vulpini, vossen-olie, komt voor in de Pharmacopée de Bauderon (Lyon 1672). De

bereiding van vossen-olie is in het kort aldus: vossenvlees wordt met oude olie, zout en water gekookt tot het vlees van de beenderen loslaat; daarna wordt het, na toevoeging van verschillende kruiden zoals hyssop, dille en thym, nogmaals gekookt en alles gecoleerd, en van de doorgelopen massa het water verdampt. Het lijkt mij niet verwonderlijk dat dit preparaat niet voldeed en de kan dus voor een veel gewonere stroop opnieuw werd gebruikt!

Een tweede voorbeeld, hierbij afgebeeld, is een pot uit mijn eigen verzameling: een Delftse apothekerspot met pauwendecor, met als opschrift „Cond. Corrob”. Conditum corroborans of

versterkende marmelade. Een officieel voorschrift heb ik niet kunnen vinden, dus zal het wel een eigen gekonfijt kruidenpreparaat geweest zijn, dat waarschijnlijk zeer weinig aftrek vond.

Het werd vervangen door het grove poeder van de Alants-wortel, een al jaren lang veel gebruikte wortel. DODONAEUS beschrijft hem reeds volledig met de tal van geneeskrachtige werkingen.

Résumé

Economie pharmaceutique

L'auteur donne quelques exemples de pots de pharmacie en étain et en fayence utilisés deux fois en donnant une nouvelle inscription au revers.

Het aardige is, dat de wijze van schilderen van de nieuwe naam het mogelijk maakt de ouderdom van deze pot te schatten; immers, de versiering van de naam met een strik kenmerkt de Louis Seize-stijl, ongeveer het einde van de 18e eeuw, waardoor wij de ouderdom van deze pot zeker op 50 jaar eerder kunnen taxeren.

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN DE HAARLEMMEROLIE*)

door

D. A. WITTOP KONING**)

In de Codex Medicamentorum Nederlandicus was nog altijd een voorschrift opgenomen voor Oleum Terebinthinae sulfuratum (Balsamum Sulfuris terebinthinatum), loco-Haarlemmerolie, bestaande uit 2 dln. Oleum Terebinthinae depuratum en 1 dl. Oleum Lini sulfuratum.

PINKHOF/VAN DER WIELEN en KOK noemen het in het Pharmacotherapeutisch Vademecum een „schadelijk, met veel reclame aanbevolen, volksmiddel”; anderen noemen het een kwakzalversmiddel. S. W. VAN DANTZIG poneerde in zijn proefschrift (1) — doelende op dit voorschrift — de stelling: „De in den Codex Medicamentorum Neerlandicus opgenomen voorschriften van kwakzalversmiddelen moeten worden geschrapt”. Prof. VAN DER WIELEN vroeg hem eerst een definitie van een kwakzalversmiddel te willen geven en toen kwamen de moeilijkheden.

De originele verpakking van de Haarlemmerolie bestaat nog altijd uit een klein flesje, gewikkeld in een pamflet waarop in vier talen de vele vermeende deugden van het middel beschreven staan. Op aanvraag is een herdruk van hét oude, in 1749 uitgegeven. prospectus verkrijgbaar. Voorts zegt het pamflet dat de firma in 1696 gesticht is door CLAES TILLY. Deze was schoolmeester in Haarlem.

De oorspronkelijke uitgaven van het prospectus zijn vrij zeldzaam geworden. Ik noem hier een drietal exemplaren in verschillende talen, nl. in Nederlands, Frans en Engels, alle gedrukt bij de firma Enschedé in Haarlem. Er moeten ook Duitse, Zweedse, Deense en Portugese biljetten gemaakt zijn. Het begint met een gebed: „In Jesus Christus zijn verborgen alle Schatten der Gezondmaking / zoo des Geestes als des Vleesches, alle Krachten der Medicijnen / en alle wijze Behandelingen der voorzichtige Medicijnmeesters is uit Hem / voor Hem / en tot Hem: Hem zij de Eer en de Heerlijkheid in de Eeuwigheid. Amen”. Daarna volgt een aanprijzing: „Dit Medicament ingenomen, en in het Geil van de Maag vereenigd zijnde, is als een snellen Mercurius, of gezwinde Bode, die geene opklimmende Dampen laat gaan, zonder zich daarin te vermengen, het laat geen Vochten in de Aderen of Zenuwen vlieten, die het alle vergezelschap, zich tot de uittocht van alle Zweetgaten; het deeld zich rechtig mede, en behoudende zijn kracht, als het door Waterlooizing en Stoelgang wordt uit gedreven”.

Vervolgens worden de verschillende kwalen opgesomd, waarvoor het gebruikt wordt, waarbij ook gevallen worden vermeld zoals dat van ADOLF CORNELIS JONKHOUT, wonende in de Moolensteeg te Haarlem, luidende: het „heeft de Wonde van een persoon genezen, die door voorgaande snijden al 11 jaar was oud geworden, welke wonden bij tijde zoo stinkende was, dat er de wormen uit en in

*) Opgedragen aan Prof. Dr. C. G. VAN ARKEL.

**) Overtoom 83 te Amsterdam.

kropen en zoo ellendig lek ging, dat de Patient stonk waar hij was en verrotte wat hij aan zijn Lijf droeg". Ook ABRAHAM VAN NEER, wonende op 't Spaarne, wordt bij naam genoemd als zijnde genezen door dit middel.

Het meest interessant is misschien wel de lijst van alle adressen waar men het krijgen kon. Op het Nederlandse pamflet van omstreeks 1750 voor Nederland, België en Kaapstad, op het Franse van na 1761 voor België en Nederland, maar ook voor Parijs, Rijsel, Keulen, Hamburg, Bremen, Kopenhagen en New York. Het Engelse van na 1764 geeft geen adressen meer. Voor de datum van de Engelse en Amerikaanse verpakkingen zijn de belastingzegels de enige aanwijzing. In de *New York Packet* van 11 oktober 1784 komt een advertentie voor waarin ook „Haerlem oil" aangeboden wordt.

De Nederlandse uitgave bevat nog een waarschuwing: „Nademaal mijn Biljetten door baatzoekende menschen worden nagedrukt, zoo ben ik te rade gekomen bij ieder Biljet een briefje met Waarschouwingen te geven met Kopjes omzoomt". Een dergelijk biljet is bewaard gebleven in de Atlas van Stolk te Rotterdam, evenals een vel met het wapen van TILLY en dat van Haarlem (zie afb. 1 en 2).

Afb. 1

VAN DER WIELEN (2) schrijft al: „De geschiedenis van dit middel wijst echter uit, dat het middel, waardoor Haarlem zoo bekend is geworden, lang voordat het in Haarlem werd bereid, bekend was. In de eerste Haarlemsche Pharmacopee van 1693 zijn 3 voorschriften opgenomen van Balsamus Sulphuris: Balsamus Sulphuris Anisatus, Bals. Sulphuris Succinatus en Bals. Sulphuris Terebinthinatus. In de uitgave der Haarlemmer Pharmacopee van 1790 zijn nog een vierde en vijfde

zwavelbalsem opgenomen, de Balsamus Sulphuris Juniperatus en Balsamus Sulphuris Linatus. Op het huis waar de olie in Haarlem verkocht wordt, staat het jaartal 1696 (het zelfde jaartal, dat voorkomt op het reclamebiljet, dat om de fleschjes is gewikkeld) als het jaar, waarin de olie is uitgevonden. De Haarlemsche Pharmacopee is van 1693. Dit doet wel sterk twijfelen aan de prioriteit van schoolmeester TILLY's uitvinding".

Er was al lang een pamflet bekend ter aanprijzing van Balsamum Sulphuris, die bereid werd door JOHANN WEINHART „wonhafftig in der Kays: Residentz Statt Wienn". Het stuk is ongedateerd, maar WEINHART zegt dat hij „von der ganzen

Kays: zu Hungarn und Böhaimb Königl: uhralten Carolinischen / so wol auch von der Wienerischen Universität / durch die Medicinische Facultät / rechten Examinirten / Approbierten / Confirmierten Kays: und Königl: Chymicum" is. Het geschrift bevindt in het „Germanisches Nationalmuseum" in Neurenberg (3) (afb 3).

Afb. 3

Toen op mijn verzoek een foto van de achterzijde werd genomen bleek het stuk uit vier bladzijden te bestaan en dus geen briefje maar een brochure te zijn. In het midden ontbreken nog vier bladzijden. Aan de achterzijde vinden we een aanduiding van de wijze van verpakking en een waarschuwing tegen vervalsing:

„Zum Beschluss zu einem warhafftigen Denckzeichen / dass jedermänniglich mit Augen sehen kan / wann auff dem Deckel dess Büchsels der Reichs Adler nit mit rothem Spanischen Wachs gedruckt ist / mit der Umschrift: Mit Ihr Röm:Kays:Majest:Gnad und Freyheiten / welchen sonst niemand als ich allein führen darff / (und zwar auss Kayserl:Königlicher / auch ErtzHerzoglicher Gnad und Freyheit / bey Straff 20. Marck löthiges Golds / so jemandt disen Adler nachstechen unnd auffdrucken will) unnd auff der Seiten dess Büchsels nit mit meinem Wappen oder Pettschaftt verpetschiert ist / so ist der Balsam nit von mir / sondern ist falsch / und werden die Leuth damit betrogen.”

Daarna volgen een filosofische beschouwing en een bijbeltekst:

„Was können die Sterne darzue / dass die Astronomi ihre Influenz unnd Würckung nit besser wissen: was können die Kräuter darzue / dass die Medici ihre Natur und Krafft nit besser verstehen. Matth. am 10. Es ist nichts bedeckt das nicht werde entdeckt werden / noch verborgen / das man nit wissen werde.”

Daaronder is zijn zegel met de adelaar afgedrukt en tenslotte nog eens zijn aanbeveling:

„Diser obbemelte Balsam wirdt in der Kayserlichen Residentz Statt Wienn durch mich JOHANNEM WEINHARDT zuegericht und zueberaittet / unnd ist der gerechte Wienerische Balsam Sulphuris, den sonst niemand hat als ich allein.

JOHANNES WEINHARD bin ich genandt / bey Hohen Herren wol bekant.”

In Praag en Wenen zouden dus mogelijkterwijs gegevens te vinden zijn. Dr. REINÖHL (4) gaf op het congres voor de Geschiedenis van de Pharmacie te Wenen in 1931 een beschouwing over de Weense archieven en noemt daarin het archief van de Reichshofrat, die naast zijn juridische functie ook belast was met de behandeling van de „Gratialis”, de verzoeken om genade aan de Rooms-Keizer en -Koning. Van deze archieven komt voor ons in aanmerking het gedeelte over de „Ärzte und Arzneiprivilegien”. De geneesmiddelenprivileges omvatten de verlening van een uitsluitend vervaardigings- en verkoopsrecht van de door artsen, apothekers, chymisten, drogisten enz. zelf uitgevonden of verbeterde geneesmiddelen binnen het Duitse rijk. In de omvangrijke reeks akten, getiteld „Ärzte und Arzneiprivilegien” zijn de ontwerpen voor zulke privileges en de afgewezen verzoeken uit de periode 1612 - 1806 bewaard gebleven. Deze concepten gaan veelal vergezeld van de verzoekschriften van de aanvrager van het privilege, afgezien nog van bijgevoegde, meest geverifieerde afschriften van oudere keizerlijke of dergelijke privileges van de landvorst, van keuringsbewijzen en dergelijke.

Dr. GANZINGER stelde een onderzoek in en vond op

- 4 november 1652: Het ontwerp voor een privilege voor de bereiding van Balsamum Sulphuris voor JOHANN WEINHARDT, afgegeven te Praag.
15 februari 1656: Een verzoekschrift van WEINHARDT tegen MATHIAS SCHMIDT VAN SCHMALKALDEN.
in 1663: Een privilege voor MATHIAS SCHMIDT.
in 1681: Een privilege voor DAVID TAUFFER (afb. bij REINÖHL, blz. 83).

Als bijlage van het ontwerp-privilege van FERDINAND III van 4 november 1652 treffen wij aan:

1. Een verzoekschrift waaruit blijkt dat hij uit het aartshertogdom Salzburg geboortig is. Zijn vader CASPAR WEINHARDT was hofchemicus van aartshertog LEOPOLD van Oostenrijk te Innsbruck.
2. Het privilege van de medische faculteit van de Karlsuniversiteit te Praag ondertekend door JOHANN MARCUS MARCJ h.t. Fac. Medicae Decanus, gedateerd Praag 20 december 1650. Hierin staat dat hij geboortig is van Rosenheim en burger en chymist is van de keizerlijke rijksstad Augsburg.
3. Privilege van burgemeester en raad van de koninklijke residentie Praag in het koninkrijk Bohemen, gedateerd 3 november 1651. Nu komt hij uit Prütting bij Rosenheim.
4. Verklaring van burgemeester en raad van de stad Villingen, gedateerd 22 april 1650. Deze handelt over een vervalste balsem van een zekere BUCHHÄUSZLEIN uit Tübingen.
5. Een notariële akte uit Rothweil waarbij HANS SCHIELLINGER (5) uit Tübingen belooft tot komende Michaelisdag zijn overgebleven balsem in geen andere plaats dan in Reutlingen, Schwabisch Hall, Esslingen, Heilbron en in Württemberg te verkopen. Gedateerd 24 april 1650.
6. Verklaring van enige lieden dat de balsem van BUCHHÄUSZLEIN niet echt is. Te Hüffingen in het landgraafschap Beiers Fürstentum, mei 1650.

De tweede akte van 15 februari 1656 behandelt een onderdanig verzoek van JOHANN WEINHARDT, chymist en burger te Augsburg, tegen MATHIAS SCHMIDT VAN SCHMALKALDEN. Hierbij is een, acht bladzijden lang, gedrukt pamflet gevoegd met de volgende titel: „Durch Gottes Gnade und Segen Rechter Nutz und Gebrauch des Balsami Sulphuris oder Schwefel-Balsams” (afb. 4). Het werd gedrukt te Gotha in 1655. SCHMIDT wijst daarin op zijn hoge leeftijd van meer dan 71 jaar en brengt naar voren dat hij al meer dan 30 jaren lang deze balsem verkoopt. Het is dus een soort patentkwestie tussen WEINHARDT en SCHMIDT.

Ook van de keuring door de medische faculteit van de Weense universiteit zijn de acta bewaard gebleven. REINÖHL schrijft reeds „het belangrijkste deel van de archieven van de universiteit van Wenen zijn de Acta Facultatis Medicae”. Deze zijn door SENFELDER (6) uitgegeven. Hierin komt WEINHARDT voor op 12 juli

Afb.

1656: De destillateur van een zekere Balsamum Sulfuris, genaamd JOHANN WEINHART werd door de faculteit geëxamineerd. Een of andere pseudo-chemicus destillateur, genaamd REZINGER, trachtte dit onderzoek te verhinderen wegens zekere onrechtvaardigheden zowel in woord als in daad hem aangedaan door de heer WEINHART. De heer Weinhart werd toegelaten op de volgende voorwaarden: Ten eerste dat hij de grondstoffen van de beide balsems (Sulphuris en artificialis) getrouw zal afwegen, vervolgens de destillatie zal uitvoeren in tegenwoor-

digheid van twee of drie doctoren van de faculteit ten huize van de heer VON MAGIR. Vervolgens moest hem een getuigschrift worden gegeven waarin moet worden opgenomen dat hij, behalve de twee genoemde balsems waarover hij is ondervraagd door de faculteit, niets anders zal bereiden noch verkopen. Bovendien moet hij in handen van de decaan beloven dat hij zich aan deze dingen eerlijk zal houden. Ondertussen is de genoemde WEINHART naar Griekenland vertrokken. Hij heeft andere jaarmarkten bezocht en heeft zijn balsem daar noch toeberaid noch gedistilleerd. Bovendien, toen hij het overtuigende bewijs leverde van de deugden van zijn balsem dat deze als het ware kon dienen als panacea tegen alle ziekten, behaagt het de faculteit dat, voordat het testimonium van de faculteit verleend wordt, het gedrukte papiertje ervan ter vrije beoordeling van de faculteit veranderd moet worden, het absurde weggelaten en daarvoor in de plaats gezet moet worden hetgeen redelijkerwijs zou verschijnen te kunnen worden toegelaten.

Conclusies:

1. Schoolmeester TILLY heeft de Haarlemmerolie niet uitgevonden.
2. Reeds in 1656 kreeg JOHANN WEINHARDT een privilege voor zijn Balsamum Sulfuris.
3. In 1625 moet MATHIAS SCHMIDT al een dergelijke balsem hebben verkocht en ook hij zal wel niet de eerste zijn geweest.

Literatuur:

1. VAN DANTZIG, S. W.: Oplosbaarheidsbepalingen van eenige geneesmiddelen in Amandelolie. Wolvega 1938.
2. VAN DER WIELEN, P., Haarlem en de Pharmacie, *Pharm. Weekblad* 74 (1937) 775 - 787.
3. Illustrierter Apotheker-Kalender 1930, 11 november. W. H. HEIN en D. A. WITTOP KONING; Bildkatalog 3.5.14.
4. REINÖHL, FRITZ, Quellen zur Geschichte der Medicin im Haus-, Hof- und Staats-Archiv zu Wien und im Archiv der Universität Wien. Die Vorträge der Hauptversammlung im Wien 1931, blz. 81 - 92.
5. Deze blijkt identiek te zijn met BUCHHÄUSZLEIN.
6. SENFELDÉR, L., Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis, deel V, 1605 - 1676. Wenen 1910.

November 1971.

Résumé

L' instituteur NICOLAAS TILLY à Haarlem revendique la primeur de la découverte de l' huile célèbre de Haarlem en 1695.

Pourtant le fait que la première pharmacopée de Haarlem de 1693 fait déjà état du Balsamum sulphuris anisatus, rend cette primeur douteuse.

Nous sommes aujourd'hui en mesure de prouver que le Balsamum sulphuris avait déjà été étudié en 1656 par la faculté de médecine à Vienne et environ à la même époque à Prague.

GENEESMIDDELEN VAN ZEE, STRAND EN DUIN, EEN HISTORISCHE BESCHOUWING*)

door

D. A. WITTOP KONING**)

Wanneer men een oude simpliciakast raadpleegt zoals bijvoorbeeld die in het Medisch Pharmaceutisch museum te Amsterdam, dan vindt men daar vele zeedieren, schelpen, vissengeraamten enz. Beroemde natuurhistorische verzamelingen, zoals die van de Amsterdamse apothekers SWAMMERDAM en SEBA (1665 - 1736), zijn enerzijds uit dergelijke simpliciaverzamelingen ontstaan; daarnaast hebben ze echter grote invloed uitgeoefend op de ontwikkeling van de wetenschappelijke biologie. Van de bovengenoemde kast is de catalogus, die grote waterschade had geleden en gedeeltelijk zelfs vrijwel onleesbaar was geworden, door fotografische reproductie weer beschikbaar, zodat de voorwerpen in de diverse laden weer zijn te identificeren. Er zijn meer dergelijke kasten bewaard gebleven, o.a. in het Rijksmuseum voor de geschiedenis der natuurwetenschappen te Leiden. Van de beroemde verzameling van SEBA is de catalogus „Locupletissimi rerum naturalium Thesauri” in 4 foliodelen tussen 1734 en 1765 in druk verschenen. Gelijkssoortige werken zijn „Musei Wormeani Historia” van W. WORM (1633 - 1704), Leiden 1655 en „Museum museorum” van M. B. VALENTINI (1657 - 1727), Frankfurt 1704.

De inventarislijsten van de simpliciaverzameling van het Amsterdamse Collegium Medicum zijn door VAN DER WIELEN afgeschreven voor latere bewerking, maar het is nooit tot een publikatie gekomen. De simpliciakast van het Delftse Collegium Pharmaceuticum, thans in het Rijksmuseum te Amsterdam, heeft geen inventaris meer. Deze is door latere Engelse verzamelaars tweemaal aangevuld in de richting van een mineralenverzameling.

Ook het obsoleete geneesmiddel zelf wordt hier en daar systematisch bewaard zoals, in het bijzonder, in het Farmaceutisch museum in Bazel.

Wanneer we dan nog noemen het beroemde woordenboek der enkele drogerijen van LEMERY (1645 - 1715) dan is daarmee het materiaal voor een studie over het obsoleete geneesmiddel in ruime mate aanwezig. Het wachten blijft echter op de bewerker, niet slechts hier in Nederland, maar in de gehele wereld. Het is jammer dat het instituut van Prof. W. SCHNEIDER in Brunswijk, door wie het „Lexikon zur Arzneimittelgeschichte” wordt uitgegeven, het nog bestaande materiaal hier niet in betrekt evenmin als de oude catalogi der verzamelingen, maar dat men zich

*) Voordracht gehouden voor het congres van de Nederlandse Vereniging voor Geneeskruidentuinen op 11 juni 1971 op Schiermonnikoog.

**) Overtoom 83 te Amsterdam.

slechts baseert op een aantal Duitse farmacopees uit verschillende perioden. Dit lexicon zou echter de basis kunnen vormen waarin later het overige materiaal kan worden verwerkt.

Dit is dan de toestand waarin de kennis van onze oude geneesmiddelen verkeert. De wensen van de historicus lijken in uw ogen waarschijnlijk meer op Z.W.O. dan dat ze van praktische betekenis zijn. Maar gelukkig behoeft nu eenmaal niet alles altijd van praktische betekenis te zijn.

Thans gaan we eindelijk over naar de „oude geneesmiddelen uit de zee”, die ik u niet in alfabetische volgorde wil voorzetten maar ingedeeld naar dieren- en plantenrijk. We zullen behandelen:

Dieren:

Holtedieren: koralen en sponzen.

Weekdieren: inktvis, mossel, oester en parels.

Gewervelde dieren:

vissen: zeeforel, haring, kabeljauw, rog, zaagvis en steur.

zoogdieren: potvis en narwal.

Planten:

Roodwieren: Iers mos, fucus en agar-agar.

Groenwieren: laminaria.

Dieren

Holtedieren

Corallium (koraal)

Er wordt onderscheid gemaakt tussen het *Corallium album*, wit koraal of oogkoraal en *Corallium rubrum*, rood koraal of edel koraal.

Koraal werd reeds bij DIOSCORIDES, GALENUS en de Arabische schrijvers zoals AVICENNA, als geneesmiddel aanbevolen tegen zweren en oogziekten, blaas- en miltklachten. Zelfs werd het om de hals gehangen bij epilepsie.

In het dispensatorium van VALERIUS CORDUS van 1546 vormt het een bestanddeel van vele samengestelde preparaten: zo bijvoorbeeld met parels, amber en vele andere voorwerpen in het Confectio de Hyacintho, het Confectio Alkermes en het Diamargaritum frigidum. Met parels maar zonder amber in Confectio cordialis, Diamoschus (waar muskus dus het hoofdbestanddeel is), Electuarium de Gemmis (uit allerlei edelstenen gemaakt).

In de 18e eeuw wordt het gewassen en tot poeder gebrachte koraal als adsorbens, adstringens en anti-epilepticum gebruikt. Het poeder moet zo lang worden gewassen tot het niet meer tussen de tanden knarst, hetgeen voor het gebruik in tandpoeders, zoals dit in de 19e eeuw voorkwam, ook wel noodzakelijk lijkt.

Met azijn kan men het Sal coralliorum bereiden dat als diureticum en sudoriferum werd gebruikt. Thans weten we dat er slechts calciumacetaat is gevormd. Voorts komt het voor als tinctuur met azijn, kaneelwater, alcohol en suiker, als

stroop *Sirupus coralliorum*, in verschillende poedermengsels en in pleisters, o.a. *Emplastrum de crusta panis* tegen braken.

In de 19e eeuw werd het nog slechts in tandpoeders gebruikt. *Pleres Archonticon* was een poeder, nuttig voor de bedroefden, de melancholieken, voor hen die hun voedsel weigeren en die hun verstand of geheugen hebben verloren.

Spongea (sponzen)

De sponzenvisserij is een oud zeebedrijf. De sponzen werden door de Grieken op diepten niet groter dan 4 tot 12 meter van de zeebodem geplukt.

De sponzen kwamen nog voor in de Portugese farmacopee van 1876, de Spaanse van 1905 en de Franse van 1908. De laatste farmacopee geeft een voorschrift voor het bij operaties veel gebruikte, maar allesbehalve aseptische reinigingsmiddel, de „*éponge aseptique*”. De bereiding kunt u nog aantreffen in een oud leerboek van SCHRÖDER of in het *Pharmacotherapeutisch Vademecum*.

Gebrande spons, „*Spongea usta*”, gaat tot de oudheid terug als geneesmiddel tegen kliergezwellen. ARNOLD DE VILLANOVA is de eerste die het voor dit doel aanprijst mits het gebruik plaatsvindt bij een bepaalde stand van de maan.

Volgens de Gentse farmacopee van 1786 is de spons het werk en de verblijfplaats van een bijzonder soort wormen en dientengevolge van dierlijke oorsprong.

W e e k d i e r e n

Sepia (zeeschuim)

Het in hoofdzaak uit calciumcarbonaat bestaande kalkpantser van de inktvis, *Sepia officinalis* L., werd reeds bij DIOSCORIDES en GALENUS als oogmiddel, huid- en tandreinigingsmiddel gebruikt; bij IBN BAITHAR ook tegen gonorroe en als steen- en urineafdrijvend middel. Het komt tot het midden van de 19e eeuw in de farmacopees voor in poeder of gebrand.

Das Blackfisch-Beyn ist gut in statem Samenflusz
Es treibt den Stein / der macht der Blasen ein Verdrusz.

Conchae (mosselschelpen)

Mosselschelpen dienden bij DIOSCORIDES en GALENUS reeds in gebrande vorm tot het drogen van natte zweren en voor tandverzorging. In de 17e en 18e eeuw werden ze gebruikt tot het binden van zuren. Zo werden *Conchae citratae* door binden met citroensap verkregen.

Conchae ostreae (oesterschelpen)

Oesterschelpen hebben naast andere produkten van de zee een wonderbaarlijke zweetafdrijvende en hartversterkende werking. Daarom kan men ze bij koorts met succes benutten. Bij afnemende koorts gaf men 1 scrupel tot 1/2 drachme in *Aqua Cardui benedicti*. Uitwendig werd het weer als tandpoeder gebruikt. Ook tegen dolle hondsbeet werd het aangewend.

Die Ostern legt man auff böse Bisz und Beulen
Das Muschel-Pulver thut die nasze Schäden heilen.

Margaritae (parels)

Parels worden gevormd in de schelp van de oester. Naar de grootte worden onderscheiden: *Margaritae orientalis*, Oostindische parels en *Margaritae textiles*, stofparels die vooral in de geneeskunde werden gebruikt.

Door de Arabische geneeskunst zijn de parels tot een belangrijk geneesmiddel geworden bij leukoom van de ogen, vloeingen, hartkloppingen, angsttoestanden enz. Zij kwamen voor in vele kostbare samenstellingen waarvan er bij het koraal al enige genoemd zijn. De ruime toepassing in de 17e eeuw werd mogelijk door de prijsverlaging, die samenhangt met de ontdekking van West-Indië en de zeeweg naar Oost-Indië. In de 18e eeuw werden ze nog als hartmiddel en als adsorbens voor zuren gebruikt. In de 19e eeuw werden ze door calciumcarbonaat vervangen, voordien was parelmoer nog als vervangmiddel in gebruik.

Parels worden op een tegel van porfiersteen fijngemaakt onder toevoeging van enkele druppels rozenwater tot een pasta verkregen is, waarvan men tenslotte trochisci maakt.

Die Perlen-Mutter ist eine rechte Muschel Art
Macht sie zum Pulver / vor dem Fieber sie bewahrt.

Gewervelde dieren

Vissen

Thymallus (zeeforel)

De zeeforel is een vis die voorkomt in de Noord- en Oostzee en die het van de 16e tot de 18e eeuw gebruikte *Axungia Thymalli* levert dat bij oog- en oorklachten en bij verbrandingen toepassing vond. Ook haaienvet en bruinvistraan werden gebruikt en wel als zalfconstituens.

Harengus (haring)

Van de Hollandse nieuwe, „*Clupea harengus*”, werd omstreeks 1830 de traan als *Axungia Harengi* gebruikt. De verkoolde vis, *Harengus combustus*, was een diureticum. De pekels van de haring werden als klisteer gegeven.

Oleum Jecoris Aselli (levertraan)

Levertraan is de olie uit de lever van de kabeljauw (*Gadus morrhua* L.). Naar het schijnt is levertraan als huismiddel reeds enkele eeuwen in gebruik in verschillende kuststroken van Europa. Of de Grieken en Romeinen de levertraan al gebruikten is niet bekend, wel gebruikten zij visoliën en olie uit de lever van de dolfin. De levertraan schijnt het eerst in Engeland als populair geneesmiddel te zijn gekend. Het was toen hier en daar zeer gezocht; zo werd in een ziekenhuis te

Manchester per jaar een okshoofd gebruikt. Sedert 1771 komt de olie in de Britse farmacopee voor. In de eerste helft van de 19e eeuw raakte het middel in Engeland in onbruik, het werd echter in het midden van dezelfde eeuw weer in genade aangenomen door de gunstige gevolgen, die men op het vasteland ervan had gezien. Vooral in ons land had de levertraan een grote vermaardheid als middel tegen rachitis. Het had dan ook zodanig de aandacht van de wetenschappelijke wereld getrokken dat in 1822 het Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen een prijsvraag uitschreef over de levertraan. Om zijn uitvoerig antwoord is aan de heer I. J. GALAMA, stadsgeneesheer te Sneek, in 1832 de gouden medaille toegekend. De publikatie van SCHÜTTE in 1824 over de ervaring bij een aantal kinderen met rachitis was de eerste mededeling van wetenschappelijke zijde over het gebruik van levertraan bij deze ziekte. Omstreeks 1830 wordt levertraan aanbevolen bij chronische jicht en reumatiek; omstreeks 1870 bij scrofulose, rachitis, longtuberculose, jicht en chronische zenuwaandoeningen. Soms werd de olie ook uitwendig gebruikt. De werking wordt aan het joodgehalte en aan de vrije vetzuren toegeschreven. In 1910 volgt dan weer de uitspraak: levertraan bezit geen geneeskrachtige werking, is echter een voedingsmiddel van waarde vanwege de gemakkelijke assimilatie. Men geeft het kinderen en tuberculeuze volwassenen, en met fosfor te zamen bij rachitis. In 1920 werd rachitis herkend als een gevolg van vitaminegebrek. Sedert 1930 weet men dat levertraan vitamine A en D bevat.

Mures marinae (zeemuizen)

Het zijn de schalen van rogge-eieren, die op muizen lijken. In 1741 worden zij aanbevolen als fumagatio bij aambeien.

Tot de roggen behoort ook de zaagvis, waarbij de schedel tot een lang zwaardvormig uitsteeksel is uitgegroeid. Hierin zijn aan weerszijden platte spitse tanden in tandholten bevestigd. Deze zaagvistan is met de eenhoorn een embleem van de apotheek geworden.

Ichthyocolla (vislijm)

Colla piscium, vislijm, is afkomstig van de steur, *Huso huso* L., en wordt vooral in de Zwarte zee en de Kaspische zee uit de binnenhuid van de zwemblaas gewonnen. Aan DIOSCORIDES en in de Arabische geneeskunde was het reeds bekend als middel tegen lepra om rimpels uit het gezicht te verwijderen en als hoofdpleister. In de 19e eeuw was het een belangrijk bestanddeel van de Engelse pleister en Emplastrum diachylon cum gummis.

Vislijm is verdrongen door gelatine voor de vervaardiging van capsules en gelatinae.

Ein Stück der Hauszen gibt / So man Hauszblaszen nennt
Zu Pflastern wird sie vor ein gutes Thun erkennt.

Tot de beenvissen behoort ook nog het zeepaardje (Hippocampus) dat tot in de

middeleeuwen als geneesmiddel in gebruik was.

Tot de kraakbeenvissen behoort de haai, waarvan de fossiele tanden werden gebruikt.

Zoogdieren

Ambra (amber)

Amber is een lichte, weke, wasachtige massa die in klompen, tot 10 kg wegend, drijvend op zee en op het strand wordt gevonden, voornamelijk tussen de beide keerkringen. Vroeger was de oorsprong van de amber duister. SERAPION nam aan dat deze stof spontaan voortkwam uit de zee als een paddestoel uit de grond.

Men onderscheidde verschillende soorten: witte amber = cetaceum; gele amber = barnsteen; vloeibare amber = styrax en grijze amber = amber.

Men weet nu dat de echte amber in de darmen van de potvis (*Physeter macrocephalus*) uit onvolledig verteerde voedselresten wordt gevormd en voor het grootste deel bestaat uit ambraïne ($C_{23}H_{40}O$), een stof die op cholesterol lijkt. De chemische samenstelling van de reukstof schijnt nog niet opgelost te zijn. Amber was lange tijd het kostbaarste dierlijke geneesmiddel, vooral omdat men geloofde dat zijn reukstoffen de liefde opwekten. De stof werd door de Arabieren ingevoerd in de geneeskunst en is sedert de middeleeuwen officieel in alle farmacopees opgenomen tot het begin van de 19e eeuw. Amber werd gebruikt bij een attaque, duizeligheid en flauwvallen. In de reukstofindustrie is deze stof nog algemeen in gebruik.

Amber was bij epidemieën een desinfectiemiddel en voorbehoedmiddel. Men bracht daartoe een massa, vervaardigd uit amber, muskus, kaneel en kruidnagelen in de z.g. Pomander, een dikwijls kostbaar opengewerkt bolletje dat men om de hals of om de pols droeg.

Zoals bij koraal is vermeld komt amber in allerlei kostbare samengestelde geneesmiddelen voor en voorts in de Species diambra, een poeder dat vooral aan koude karakters zoals aan ouden van dagen en aan vrouwen werd aanbevolen.

Cetaceum (walschot)

Cetaceum is het vaste deel van de vloeibare inhoud van de holte in de kop van de potvis. Tot in de 18e eeuw nam men aan dat het om de sperma-massa ging, vandaar de naam Sperma Ceti. „De raffinaderijen van walschot zijn uit Amsterdam verdwenen en Nederland betreft de kleine hoeveelheid van de voor de kaarsen-industrie eertijds zo belangrijke grondstof van elders. Van belangrijk technisch product is het cetaceum in ons land bijna uitsluitend geneesmiddel geworden en ware het niet een nog steeds voorgeschreven bestanddeel van het Cold-cream (Ed. III) dan zouden we het sneeuw witte, halfdoorschijnend glanzende en vetig aanvoelende was een even obsoleet product vinden als de baleinen van de walvis”, aldus VAN DER WIELEN. De ouderen zeiden: Wanneer men een mespunt met warm bier in-

geeft verdwijnt de verstopping. Het lost ook de gecoaguleerde melk in de borst op. Het helpt tegen de hoest, heesheid en is heilzaam bij astma.

Es ist ein grosses Thier / der Walfisch von seim Leib
Das Fett wie man bericht die Krätz und Grind vertreibt.

Unicornum marinus (eenhoorn)

PLINIUS beschrijft de eenhoorn als het minst getemde dier, dat een lichaam als van een paard met gespleten hoeven, een kop als van een hert, poten als van een olifant en een staart als van een wild zwijn heeft. Midden op het voorhoofd draagt hij een ongeveer 1 meter lange hoorn. Levend zou het dier niet gevangen kunnen worden, geen jager heeft hem ooit ingehaald, maar wanneer hij een maagd ziet, legt hij vrijwillig de kop in haar schoot en slaapt in.

Volgens HILDEGARD VON BINGEN werd de lever van de eenhoorn bij melaatsheid en dergelijke ziekten gebruikt. Wat de goedgebouwde patiënt innam, was vrijwel altijd de gepoederde tand van de manlijke narwal, *Ceratodon monoceros* Briss, een zeezoogdier, dat tot 7 meter lang kan worden en in de noordelijke IJsee leeft. Hij verliest vroeg zijn tanden, behalve de lange spiraalsgewijs gewonden, angstaanjagende, recht naar voren gerichte stoottand van het mannetje. Deze kan een lengte krijgen van 2½ meter en heeft een vuilgele kleur, is hol, maar met merg gevuld. Voor een dergelijke tand werden vroeger fantastische sommen betaald. Hij was immers een beroemd tegengif en werd gebruikt tegen besmettelijke ziekten.

De faam van de eenhoorn was dat wanneer men arseen of sublimaat heeft ingenomen, men daar geen hinder van ondervindt wanneer men zich tevens van eenhoorn had voorzien. Men gebruikte ook fossiele eenhoorn, vandaar de gedachte aan een landdier. In de 17e eeuw geloofde men al niet meer in de legende van de eenhoorn.

Vom Einhorn wird bey den Gelehrten disputiert /
Gewisz ists / dasz das Horn / das böse Gifft wegführt.

Planten

R o o d w i e r e n

Carrageen (Iers mos)

„Hoe oud is het medisch gebruik van Carrageen?“, vraagt VAN DER WIELEN zich af. DIOSCORIDES, THEOPHRASTUS, AVICENNA en DODONAEUS zouden er allicht bijgehaald worden, zo vervolgt hij, en velen zouden wonderlijk opkijken, wanneer zij hoorden dat in 1831 TODHUNTER (*Monthley Gazette of Health*, januari 1831) carrageen als geneesmiddel invoert. In Engeland zelf wordt carrageen zo goed als niet gebruikt, in het merendeel van de farmacopees van andere landen is het opgenomen.

In de as van carrageen werd oorspronkelijk geen spoor van een van de beide

elementen broom of jood gevonden, hetgeen aan het gebruik niet ten goede kwam. Later, in 1839, toonde men er wel jood en broom in aan, maar toen had carrageen zich reeds ten gevolge van andere eigenschappen dan die welke met een gehalte aan jood en broom samenhangen, een plaats veroverd, een plaats, die het tot heden, zij het dan ook op bescheiden wijze, heeft behouden.

Fucus vesiculosus (zeewier)

Reeds door THEOPHRASTUS^o wordt fucus als geneesmiddel vermeld. De daaruit bereide kool, „Aethiops vegetabilis”, wordt geroemd als zijnde werkzaam bij vergroting van de schildklier en bij scrofuleuze aandoeningen dan de gebrande spons. Geen wonder dan ook dat toen COURTOIS in 1811 in de as van op soda verwerkte strandplanten het jood en BALARD in 1826 het broom in de verdampingsrest van zeewater ontdekte, men alle als geneesmiddel gebruikte zeewieren op jood en broom ging onderzoeken en de waarde ervan evenredig achtte aan het gehalte aan deze beide als zeer werkzaam erkende bestanddelen, aldus wederom VAN DER WIELEN.

Agar-agar

Dit zijn gedroogde en gebleekte soorten Gelidium, die bij koken een gelei vormen. Sedert 1885 zijn ze in de Europese geneeskunde ingevoerd.

Agar-agar cascaratus, loco-Regulin, is in het boekje met voorschriften voor specialités opgenomen sedert 1909. Als emulsie met paraffine liquidum, loco-Agarol, wordt het sedert 1933 gebruikt.

Groenwieren

Stipites Laminariae (laminaria-stiften)

Deze zijn afkomstig van *Laminaria digitata*, die in de noordelijke Atlantische oceaan groeit tot 15 vadem diep. Omtrent 1830 ingevoerd als zwelstiften voor het verwijden van vaten, thans ook praktisch vergeten.

Tot besluit een tweetal passages uit de voordracht van VAN DER WIELEN, waarbij ik u zijn toekomstvoorspelling, hoe aardig en hoe toepasselijk misschien, moet onthouden om niet al teveel van uw tijd te vragen.

„We weten nu dat alle schelpen, het rood en wit koraal, kreeftsogen enz. alle uit hetzelfde materiaal zijn opgebouwd, dat parels geen grotere waarde als geneesmiddel hebben dan de oesterschelp, waarin ze gevonden worden. Ook het visgeraamte kan ons niet meer bekoren en we hechten geen grotere waarde aan het kool verkregen door het branden van de narwaltand. Haaienvet en bruinvistraan zijn niet meer onder de zalfconstituentia.” „De grootste schatten der zee worden echter niet geleverd door dat wat in haar leeft en groeit maar door dat wat in haar onmetelijke watervoorraad is opgelost. Wat zou er van onze geneesmiddelen over

zijn wanneer het natriumchloride afkomstig uit oude zeebekkens of verkregen uit het zeewater zelf er niet meer was! Onder de geneesmiddelen zijn er honderden waarin het element broom of jood voorkomt, het aantal magnesiumzouten is groot en zo kan men nog allerlei opnoemen waar de zee ons vroeg of laat aan geholpen heeft.”

Mag ik nog even terugkomen op mijn uitgangspunt. Het zou wenselijk zijn dat we de beschikking krijgen over een beschrijving van obsoleete geneesmiddelen, die identificatie mogelijk maakt. Voor het plantenrijk kan het handboek van TSCHIRCH waarschijnlijk grote diensten bewijzen, maar er zullen verscheidene oude plantaardige geneesmiddelen overblijven, waarvan we een dergelijke beschrijving missen. Hier ligt een taak voor een historisch geïnteresseerde farmacognost.

Literatuur:

ADAMS, C., Über tierische Arzneimittel, *Ciba Zeitschrift*, 18 juni 1942, blz. 83 - 86.

SCHNEIDER, W.: Lexikon zur Arzneimittelgeschichte. Band I: Tierische Drogen. Frankfurt am Main 1968.

TSCHIRCH, A.: Handbuch der Pharmakognosie. Leipzig 1930 - 1936.

VANDEWIELE, L. J., Les animaux, leurs parties, et leurs excriments, dans les pharmacopées communales des Pays-Bas Méridionaux, *J. Pharm. Belg.* 19 (1964) 351 - 370.

VAN DER WIELEN, P., De zee en het geneesmiddel, *Ons Orgaan* 20 (1929) 31 - 35.

WINKLER, L.: Animalia als Arzneimittel einst und jetzt. Innsbruck 1908.

December 1971.

Résumé

Médicaments de la mer, de la plage et des dunes

L' auteur donne un aperçu des médicaments anciens provenant de la côte. Il propose la description des drogues, partiellement inconnues, dans les armoires à médicaments simples des Pays Bas.

AMERSFOORT EN DE FARMACIE

door

D. A. WITTOP KONING

Er was tot nu toe weinig bekend over de Amersfoortse apothekers. De enige mededeling, dat er een verordening voor de apothekers uitgevaardigd werd in 1659, blijkt niet juist te zijn en slechts de levering aan de stadsarmen te regelen. De archivaris, Dr. J. HOVY, was zo vriendelijk ter gelegenheid van de farmaceutische tentoonstelling in het museum Flehite, het archief uit te kammen, met het volgende resultaat.

„Jan de apteker”

Evenals vele andere steden in ons land had ook Amersfoort in de 15e eeuw een stadsapotheker die bepaalde voorrechten genoot, zoals blijkt uit de volgende passage uit de raadsresolutiën: 25 juni 1436. „Item de Raet Out, Nye ende de Gemeente van onser stat zijn overdragen, dat meyster Jan de apteker, dewijlle hij hier mit ons bynnen onser stat woent, waeckvrij graeffvrij ende alle oncost vrij ende wesen gelic een borger ende onsen borgeren weder dienen om een redelic loen. Datum 2 post Johannis baptiste.”

Ruim een eeuw later komen we weer een apotheker tegen temidden „van de principaelste en gequalificeerste borgeren”, die een loyaliteitsverklaring aan Filips II ondertekenen op 12 juni 1577. Het is WILLEM JACOPSZ die twee jaar later nogmaals voorkomt in het weeskamerarchief.

In datzelfde jaar blijkt er uit dezelfde bron nog een apotheker, „Gessel den apoteeker”, te zijn. In 1615 trouwt in Amsterdam een Amersfoortse apotheker, JACOB VAN LYNDEN. In 1629 vinden we onder de declaraties aan het stadsbestuur van leveranties aan de keizerlijke bezettingstroepen twee apothekersrekeningen: JOHAN VAN HEEMSTER leverde „confituyren ende specerijen” aan de gouverneur des keizers voor f 112-10-4; JAN JANSZ leverde, op last van de magistraat van Amersfoort, banket en andere „nootsakelickheyt” aan de gouverneur van de keizer, die in de Doelen logeerde, ten bedrage van f 26-17-8. Op 12 febr. 1645 levert „WILLEM VAN DASHORST apothecar verwen”; op 13 maart 1682 vinden we in het weeskamerarchief de inventaris en boedelscheiding van hem.

Regelmatig komen verder apothekers voor in het weeskamerarchief.

In 1748 was het feest ter gelegenheid van de aanstelling van Willem IV als erfstadhouder en de geboorte van prins WILLEM V. Apotheker D. RICHARD dient 25 maart 1748 zijn rekening in wegens levering van 48 flambouwen ten bedrage van f 73-4-0.

Geen gildeverband

Van enig gildeverband blijkt voor de Amersfoortse apothekers niets, noch in het kramersgilde, noch in het chirurgijns-gilde werden aanwijzingen gevonden dat de apothekers hiervan deel uitmaakten.

Zoals gezegd had Amersfoort geen verordening waarin het apothekersberoep geregeld werd; d.w.z. door wie examen afgenomen werd, hoe lang de leertijd was, hoe het toezicht op de apotheken uitgeoefend werd en hoe onbevoegde uitoefening van het beroep tegengegaan werd. Het zou tot de Franse tijd duren voor hierin verbetering kwam. We kregen toen het Franse systeem met de verdeling in departementen met een jury médical, die de apotheken visiteerden en het verbod van onbevoegde uitoefening controleerden. Het was dus een centrale regeling voor de Bataafse republiek en het koninkrijk Holland.

Op 21 september 1801 neemt het gemeentebestuur „eene aanschrijving van den Agent van Nationale Opvoeding voor de Bataafsche Republiek van den 21 Augustus laatstl.” in behandeling, „daar bij ter kennisse dezer vergadering brengende zekere ingekomene klachten over onbevoegde praktijk zo in de Genees- als Arzenymengkunde.” Men stelt vast: „Dat geene andere personen van de thands geadmitteerde Medicinae Doctoren, Chirurgijns, Apothecars, Vroedmeesters en Vroedvrouwen, de Genees-Heel-Verlos-en Artzenymeng Kunde, (ieder in zyne byzondere relatie) binnen deze Stad en deszelfs jurisdictie zullen mogen exerceren/op eene boete van Vyf-en twintig Gulden, by den overtreder ten behoeve van het Stads Kinderhuis te verbeuren. Voords/dat overeenkomstig het gestatueerde by de Publicatie van het Departementaal Bestuur van den Rhyn van den 19 November 1800 voortaan niemand tot de uitoeffening der gemelde konsten zal worden geadmitteerd/dan na dat door denzelven een getuigschrift van behoorlyk afgelegd examen vertoond/en door of van wegens het Agentschap der Nationale Opvoeding geexamineerd en goedgekeurd zal zyn: wordende de Stads Medicinae Doctoren by deze gequalificeerd/om voor de observantie van de voorgemelde artikelen de nodige zorg te dragen”.

Het schijnt niet veel gegeven te hebben, want op 15 Juli 1811 schrijft de onderprefect van het arrondissement Amersfoort aan de heer maire dat hem „van goederhand geïnformeerd was dat er zig in Uwe gemeente Apothecars en Dro-gisten bevinden welke zig ophouden met het uitoeffenen van de medische praktijk en zulks tot groot nadeel der gezondheid van eenvoudige lieden, welke hunnen toevlugt nemen tot de voorsz Personen, hoe onbekwaam dezelve ook tot de Praktijk zijn mogen”. Hij verzoekt de maire een onderzoek in te stellen en daar verslag over uit te brengen „opdat ik indien zulks nodig is, met U de nodige maatregelen help beramen tot het tegen gaan van een inkruipfel allernadeeligst voor de maatschappij”.

Op 20 augustus 1813 komt er een missive van de Jury de Médecine du département de Zuiderzee dat „De leden der Jury de médecine, hedenavond in uw gemeente geaariveerd zijnde, wenschte gaarne de inspectie der apothekers morgen te verrichten om half negen uren des voormiddags en verzoeken dus dat UE den heer Commissaris van Politie hiervan gelieve te verwittigen ten einde zijn Ed. hun ingevolge de wet vergezellen”. De commissaris van politie deelt de volgende dag de maire mee dat de commissie van de medische Jury, bestaande uit de doctores HOEKMAN en ALMA, de inspectie in zijn tegenwoordigheid hebben gedaan en alles in orde bevonden.

Nieuwe wetten

Na de bevrijding in 1815 worden nieuwe geneeskundige wetten uitgevaardigd, waarbij op Franse wijze, maar nu naar de nieuwe indeling in provincies, provinciale commissies van geneeskundig toezicht ingesteld werden, die de examens afnamen en met het toezicht belast waren. In de steden konden plaatselijke commissies opgericht worden die een examen afnamen voor vestiging als apotheker in een stad. In de praktijk kwam dat hierop neer, dat nóg een keer examengeld betaald werd! Een dergelijke plaatselijke commissie van geneeskundig onderzoek en toezicht werd ook in Amersfoort opgericht op 25 maart 1816. Zij was belast met het „ten strengsten toezien tegen de uitoefening van eenig vak hoe ook genaamd de Genees-Heel- of Vroedkunde betreffende door personen die hiertoe door de wet in 't geheel niet bevoegd zijn/noch door vereischte examen hunne behoorlyke admissien hebben bekomen”.

De uitoefening dezer vakken mocht slechts geschieden door behoorlijk geëxamineerde en gepatenteerde personen, ieder in het byzonder getrouwelijk blijve by dat vak waarvoor hy examen heeft afgelegd. Zo moest „de apothecar alleenlijk zich bezig houden met het vervaardigen en afleveren der voorgeschreven medicijnen”. De apotheker JOHANNES VAN LOCKHORST maakte deel uit van deze commissie. De commissie verzoekt op 19 mei 1816 en vervolgens op 25 jan. 1823 aan de provinciale commissie een reglement van orde goed te keuren. Hierin wordt een admissiegeld voorgesteld van 3 gulden voor de leerlingen en van 7 gulden voor een apotheker. Op 31 oktober 1823 wordt de goedkeuring verworven.

In aug.-sept. 1825 bedanken op één na alle leden. VAN LOCKHORST zegt dat hij zulks doet „omdat ik vernomen heb, dat de inwendige practijk door personen wordt uitgeoeffend, die volgens de wet daartoe onbevoegd zijn, daar dit niet bewezen kan worden, zo heb ik liever verkozen, mijn post neder te leggen dan aan mijne verplichting niet te kunnen beantwoorden”. Achtereenvolgens waren nu apotheker-lid van de commissie: in 1825 G. A. TROUILLART VAN LOCKHORST en G. SUYCK, waarvan de eerste in 1852 „daar de ondergeteekende, wegens het invoeren der Pharmacopoea Neerlandica, aan zijne verplichting als lid der Plaatselijke geneeskundige kommissie, ingevolge afgelegde eed, niet te zullen kunnen

voldoen'', bedankt. SUYCK volgt zijn voorbeeld. In 1852 worden benoemd F. J. HONDIUS (tot 1855) en C. B. KOK.

De commissie verzoekt in 1853 B. en W. dat „in overweging genomen hebbende de verordeningen, die, door de bij den aanvang van dit jaar ingevoerde Pharmacopoea Neerlandica, in de bereiding van verschillende artsennijmiddelen zijn voorgeschreven'' een byzondere subsidie ten bedrage van f 75.- voor dit jaar, tot aanschaffing van eenige werktuigen en de noodige reageermiddelen, ten einde de winkelvisitatie bij de Heeren Apothecars te kunnen bewerkstelligen op eene wijze gelijk zulks door de wet verlangd wordt''.

De commissie werd ten gevolge van de invoering van de wet van 1865 in dat jaar opgeheven. Voor een openbare gezondheidscommissie die van 1858-1878 heeft bestaan, kon de raad geen apothekers-leden vinden.

Geneesmiddelenvoorziening van de armen

De grootste zorg voor het stadsbestuur vormde wel de geneesmiddelenvoorziening van de armen. Reeds op 28 nov. 1659 wordt een der apothekers, WILLEM VAN DASHORST, aangewezen, voor de tijd van 3 jaren, „om de Armen deser Stadt te bedienen, op de navolgende punten ende articulen, mitsgaders het Tractement daerbij geexpresseert''.

De volledige tekst luidt:

De Regeerders der stad Amersfoort, hebben tot Apothecar om de Armen deser Stadt te bedienen gecommiteert gelyck sij committeren by dezen, Willem van Dashorst, op de navolgende punten ende articulen mitsgaders het Tractement daerbij geexpresseert:

1.

Eerstelyck dat hij gehouden sall wesen medicamenten te leveren voor alle de Armen deser Stadt geene uijtgesondert, St. Elisabeths Gast-ofte sieckhuijs mede daeronder begrepen soo ende wanneer hem de ordonnantien vande Doctoren geteekent Pro Pauperibus sullen geleverd syn ende anders niet.

2.

Item dat hij den Armen getrouw ende ter behoorlijcker tijt dienen sall.

3.

Dat alle syne te leveren medicamenten soo simplicia, als Composita sullen goet, opregt ende well geconditioneert sijn.

4.

Dat hij sijn strictelijck sall reguleren naar de ordonnantien der Doctoren, sonder ijts niet bij ofte aff te doen, ofte eenighe veranderingh inne te maken: Ten ware dat ijetwes hem deficieerde, twelck hij ter eerster occasie den Doctor sall gehouden sijn te notificeren.

5.

Dat hij niet voor extraordinair sall mogen eijsschen, gelijk hem hetselve oock niet goet gedaen sall worden. Alwaert schoon (dat Godt verhoede), dat eenighe contanieuse sieckten alse pest, kinderpockgens, febres malignae ofte anderen quamen te grasseren, ende hij verthoonen konde schade bij syne leverantie gedaen te hebben, maer sall sigh met de geconsenteerde somme moeten gecontenteert houden.

6.

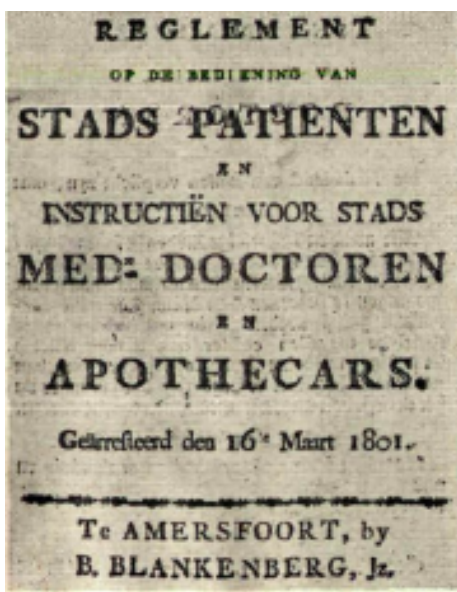
Dat hij deze Leverantie sall hebben voor den tijt van drye achtereenvolgende Jaeren, waer van het eerste jaar sall ingaen opden eersten Januari 1660. Doch bij afflijvicheijt van den Apothecar sall de wede haer optie hebben, om daer in te mogen continueren offte uyttescheyden.

7.

Dat hij jaerlyck daer voor sall hebben ende genieten de somme van vijftigh gulden, waertoe St. Elisabeths sieckhuijs sall betaelen drie ende twintigh gulden, de Sieckmoeders vande Diaconije negen gulden, ende de Armen Noothulp ingelycx negen gulden.

Reglement bediening stadspatiënten

In 1764 blijkt WOONINGH de apotheker te zijn. Deze moet zijn rekening iedere week indienen. In 1746 blijkt de stad in drie wijken verdeeld te zijn (Breul,

De voorpagina van het reglement van 1801.
Uit Museum Flehite.

Bloemendal en Kamp). De apothekers moeten een apart boek voor stadspatiënten

bijhouden voorzien van een register. Uit de Franse tijd bezit het museum Flehite een gedrukt reglement op de bediening van stadspatiënten en instructien voor stads medae Doctoren en Apothecars van 16 maart 1801.

Instructie voor stads apothecars:

Het leveren van medicijnen aan de Stads Armen zal voortaan door twee Apothecars geschieden/welke ieder een byzondere wyk zullen hebben/en geene recepten dan van den Doctor van die Wyk mogen klaar maken, echter met dien verstande/dat van de tegenswoordige drie Apothecars Jaarlyks een zal uitvallen en op syn beurt weer aankomen/gelyk dan ook de Wyken Jaarlyks zullen verwisseld worden.

De Stads Apothecars zullen gehouden zyn:

Art. I

Om de Rekeningen aan de Stad zo te stellen/dat een derde minder worde genomen dan van byzondere personen/(gelyk dit de richtsnoer zal zyn/waar na de taxatie zal geschieden) en zullen zy voor het zetten van clysteren niet mogen rekenen.

Art. II

Zy zullen hunne Rekeningen alle vierde jaars aan de Stads Doctoren inleveren met de voorschriften/teneinde die met te meerder nauwkeurigheid kunnen nagezien worden/en by 't jaar de algemeene taxatie daar door minder moeilyk zy.

Art. III

Zich onderwerpen aan de taxatie van Doctoren/of wel van de commissie van geneeskundig toeverzicht/naar goedvinden van den Raad.

Art. IV

Wanneer een of ander medicament/'t welk dikwils word voorgeschreven/toevallig zeer in prys mogt ryzen/er den Doctor van verwittigen.

Art. V

Geene voorschriften voor de Stad klaar maken/ten zy de naam der Zieken en de dagtekening er op gesteld zyn.

Art. VI

Provisioneel hunne winkels inrichten naar de nieuwe Amsterdamsche Apotheek, en voorzien van die enkelvoudige en te saamgestelde geneesmiddelen/welke daar in zyn aangewezen.

Art. VII

De Doctoren met of zonder commissie uit den Raad toe laten ter visitering hunner Apotheken/en de verbeteringen/welke daar in met reden gevorderd worden/daar stellen.

Hierin wordt dus voor het eerst een verplicht voorschriftenboek genoemd, namelijk de Amsterdamsche Apotheek van 1792.

Nieuwe instructie voor apotheker

Na de Franse tijd wordt een nieuwe instructie voor de stadsapotheker door de gouverneur van de provincie goedgekeurd (24 november 1815).

Concept Instructie voor Stads Apothecars.

Art. 1.

Het leveren van medicijnen aan de stadsarmen zal voortaan door alle de Heeren Apothecars binnen deze stad woonachtig, en welke hierin zullen verkiezen deel te nemen geschieden, en wel in dier voege, dat elk eene byzondere wyk telkens bij afwisseling zal bedienen.

Art. 2.

Dezelve afwisseling zal elke zes maanden plaats hebben zo dat drie derzelve gedurende de eerste helft van het jaar ieder eene wyk zal waarnemen en de drie overige zo zij allen hier in deelen de andere helft van het Jaar.

Art. 3.

De intrede van bediening zal volgens den rang der wyken voor de eerste rys door het lot ten overstaan van den Heer Burgemeester dezer stad beslist worden, en eens bepaald zynde voor altoos blyven vastgesteld, met dien verstande nogthans, dat na afloop van het Jaar en alzo van elks toerbeurt van bediening die boven aan geplaatst is geweest de onderste zal gesteld worden en alzo telkens eene verspringing van wyken door deze verandering zal plaats hebben.

Art. 4.

Zij zullen geen andere recepten voor stadsrekening mogen klaar maken dan die hen door den stadsdoctor der wyk die zy bedienen zullen zyn voorgeschreven, voor die personen die in dezelve wyk woonachtig zyn.

Art. 5.

Zy zullen gehouden zijn om in presseerende gevallen de medicynen op verzoek van den doctor dadelijk klaar te maken en afteleveren. In de dagelyxsche gevallen zal de aflevering uiterlijk binnen de twee uren, voor mixturae en infusae voor decocta, pilulae en pulveres, drie Uuren na het ontvangen der recepten geschieden.

Art. 6.

Opdat de Apothecar in de meest gewoone ziekten de medicijnen gemakkelijk kan klaar maken beloven de Doctoren zich in die omstandigheden (doch geensints altijd) aan eenig bepaald en goedkoop formulier te houden zullende het hun evenwel altijd vrijstaan daar verschillende addities bij te doen.

Art. 7.

De bepaling der prijs der geleverde medicijnen zal in dier voege worden vastgesteld, dat alle de apothecars voor de aanvaarding of verwisseling hunner be-

diening elk afzonderlijk eene notitie zullen inleveren van de inkooprijzen der meest te gebruikene medicijnen, uit de welke ingediende notities de Stads Doctoren naar aanleiding der prijs courant der medicijnen met overleg van den Burgemeester een Tarief der middelprijs zal worden vastgesteld, volgens het welke de medicijnen in het daarop volgende half jaar zullen moeten worden ingeleverd; zo er echter middelen wierden voorgeschreven in dit tarief niet vermeld zullen die volgens de algemeene prijscourant worden betaald zullende echter, zo toevallig een of ander medicament aanmerkelijk mogt rijzen of dalen, hierin naar aanleiding der omstandigheden eenige verandering kunnen worden gemaakt.

Art. 8.

Na het eindigen van elke drie maanden zullen de Apothecars die de bediening hebben, met overlegging der ontvangene recepten, aan Stads doctoren ter hand stellen eene notitie van alle de in de drie afgelopen maanden, voor Stadsarmen geleverde medicijnen, ten einde de rekeningen volgens het vastgesteld tarief door doctoren te worden getaxeerd, en met eene stuiver per recept voor hunne moeite worden verhoogd, wanneer deze getaxeerde rekeningen aan den Burgemeester zullen worden ter hand gesteld, ten einde daarvoor eene ordonnantie van betaling zal kunnen worden afgegeven.

Art. 9.

De Apothecars zullen verplicht zijn hunne winkel ten allen tijde voor de stads doctoren ter visie opentehouden, en de doctoren gehouden zijn ten minsten eenmaal in het kwartaal de medicijnen in hunne winkel te examineeren, zullende de doctoren ten alle tijde nauwkeurig acht moeten slaan op de geleverde medicijnen of er ook gevonden worden die aan de ordonnantie niet voldoen, in welk geval zij de Apothecar tot verbetering zullen moeten aanmaanen en zo hij onverhoopt hierin mogt blijven voortgaan, zal de Doctor hiervan kennis geven aan den Burgemeester, ten einde dezelve Apothecar van de bediening der Stads armen voor altijd worde ontzet.

Art. 10.

Elk apothecar zal voor de aanvaarding der bediening de observantie dezer instructie met Eede in handen van den Burgemeester moeten bevestigen.

Stadsapothek

Wegens de hoge kosten van deze voorziening worden telkens pogingen gedaan om tot de inrichting van een eigen stadsapothek te komen. In 1826 werd een commissie hiertoe ingesteld, het plan bleef echter steken. In plaats van 5 cent per recept krijgt iedere apotheker in 1828 f 100.— per half jaar. Het tarief voor de prijs der geneesmiddelen wordt afgeschaft, stadsdoctoren zullen alle drie maanden de nota's van geleverde medicamenten nazien en de prijs der medicamenten regelen naar de gemiddelde prijs van 3 geaccrediteerde prijscouranten boven welke gemiddelde prijs 10 percent zal worden toegekend.

In 1852 komt het plan voor een eigen stadsapothek op nieuw op tafel, maar wordt verworpen. De levering van geneesmiddelen vindt nu plaats door zes apothekers volgens' tarief, halfjaarlijks door de gemeenteraad vast te stellen. Het salaris blijft f 100.— en wordt eerst in 1881 tot f 150.- verhoogd.

In 1855 worden nieuwe instructies voor de apothekers vastgesteld die 21 april 1857 hun definitieve vorm krijgen. Ingevoerd wordt een wit etiket voor inwendig en een blauw etiket voor uitwendig gebruik. Voorschriften voorzien van het woord „haast” moeten onverwijld bereid worden. Geneesmiddelen worden niet thuis bezorgd. Acht apothekers, die telkens zes maanden elkander afwisselen, verzorgen de stadsarmen. De „stukken nopens de oprigting eener Stads-Apotheek te Amersfoort in 1859” bevinden zich in druk in het museum Flehite. Hierin bevinden zich interessante statistische gegevens over het geneesmiddelengebruik in de jaren 1847, 1848, 1849, 1855 en 1856, in vergelijking met dat in Gouda en Alkmaar. Het gebruik van kinine, kinabast, levertraan, manna en stroop wordt hierin gegeven naast de totale kosten der gereedgemaakte recepten.

Het ligt niet in mijn bedoeling de geschiedenis van het apothekerswezen in Amersfoort tot op de tegenwoordige tijd door te voeren. Wel heb ik nog een poging gedaan om de situatie der verschillende apotheken in Amersfoort met hun apothekers vast te leggen uit de toevallige gegevens die ik bezit. Voor belangstellenden houd ik die gaarne ter kennisname beschikbaar. De heer VAN DER NEUT zij dank gebracht voor de hulp hierbij geboden. Er vallen vele data, enz. aan te vullen, zodat dit werkelijk gezien moet worden als een eerste poging die voor uitbreiding en verbetering vatbaar is.

Het aantal apotheken in Amersfoort bedroeg in:

1810	8	op 8690 zielen
1861	8	12800 „
1865	7	13074 „
1890	4	15693 „
1907	5	23806 „
1966	7	73500 „
1971	9	78993 „

Literatuur:

- A. F. VAN BEURDEN, Iets over Amersfoortsche apothekers. *Amersfoortsche Courant* ± 1925.
 E. J. DEMOED, Een eeuw gezondheid en ziekte in Amersfoort. *Amersfoortse Courant* 30 aug. 1966.
 D. A. WITTOF KONING, De vijzels van de gebroeders Hemony. *Bulletin Museum Boymans-van Beuningen* 20 (1969) 37-41.

Résumé

L'histoire de la Pharmacie à Amersfoort

Les reglements concernant les pharmacies à Amersfoort sont d'une date assez tardive (1815) Seulement la provision de médicaments aux pauvres fut réglé déjà en 1659.

SPANEN DOZEN

door

E. GRENDEL

De oudere collegae zullen zich nog wel de tijd herinneren, dat spanen doosjes tot het normale emballagemateriaal in de apotheek behoorden. Na de oorlog 1940-'45 zijn ze praktisch niet meer gebruikt. Een enkel ouderwets huismiddeltje, o.a. de Urbanus-pillen, is nog enkele jaren in deze doosjes verpakt in de handel gebracht, daarbij ingewikkeld met een ouderwets opgestelde gebruiksaanwijzing.

In het begin van deze eeuw werden deze doosjes echter als het goedkoopste verpakkingsmateriaal in de handverkoop voor kleine hoeveelheden medicamenten, zalven, pillen etc. toegepast. Gedeeltelijk verdrongen door de grijze grès of de witte Maastrichtse zalfpotjes hebben zij nog een tijdje stand gehouden, totdat de vetvrije kartonnen zalfdoosjes hun de genadeslag toebrachten.

Ik herinner mij uit mijn jeugd, ruim zestig jaar geleden, dat in de apotheek van mijn vader in een hoekje van de opstand bij de zalfpotten een aantal spanen

Op de voorgrond stukjes Opopanax, daar achter nog juist in de doos te zien twee stukjes opium.

doosjes stond in verschillende maten, gevuld met Oleum Cocos, het in die tijd beproefde middel voor gezond mooi haar.

De spanen dozen werden in de handel gebracht in acht maten; de kleinste had een inhoud van 10 ml., de grootste van 160 ml. Zij werden geleverd òf met bepaalde maten afzonderlijk verpakt in enkele rijen in één pak, òf tot nesten samengesteld van enige maten die in elkaar pasten. Uit een bladzijde van een prijscourant van de firma Snuif, omstreeks 1906, waarvan wij het bovenste gedeelte hierbij afbeelden, blijkt, dat er nog twee kwaliteiten waren ook.

Het spaan werd door lijm dicht gehouden.

32						
SPANEN DOOZEN.						
2e kwaliteit.						
No. 0	1	1-2	1-3	1-4	1-6	1-8
4	4	3	2	2	1	1 rij
48	48 st.	24	16	12	4	4 nest per pak
f 0.11	0.11	0.12	0.14	0.15	0.13	0.20 per pak
„ 10.—	10.—	11.—	13.—	14.—	12.—	19.— per 100 pak

Voorraaddozen voor simplicia

Minder bekend is het, dat grote spanen dozen, die van een dikkere soort spaan gemaakt waren, in de apotheek als voorraaddozen voor simplicia dienden.

De museum-apotheek in het Catharina-gasthuis te Gouda heeft enige tijd geleden er enkele ontvangen, afkomstig uit een oude apothekersfamilie.

De grootste ovale doos, ruim twintig centimeter lang en $8\frac{1}{2}$ cm hoog, bevatte stukken Tragacanth; een zelfde ovale doos, maar 7 cm hoog, P. G. Galbani depurati (pulvis gummi). Een ronde doos, diam. $10\frac{1}{2}$ cm en 7 cm hoog, bevatte G. Sandarach; een zelfde doos, maar met een diam. van 12 cm, G. Pastanaca opopanax. Nòg een ronde doos, diam. $9\frac{1}{2}$ cm en hoog $5\frac{1}{2}$ cm, had als inhoud Cerasoraea. Verder nog drie kleinere ronde dozen, één met Baccae Mezeraei, één met stukjes Opium, en één met Alumen Plumosum (diam. 7 cm en $4\frac{1}{2}$ cm hoog).

Merkwaardig is in deze schenking ook het oude papieren zakje met pulvis grossus Tragacanth, dat door het speciaal te vouwen werd dicht gehouden. Geplakte of gegomde zakjes waren waarschijnlijk nog niet in gebruik. Voordat ze fabriekmatig gefabriceerd werden, waren zij een bekend werkprodukt in gevangenissen.

Op één van de spanen dozen stond het jaartal 1853. Maar waarschijnlijk zijn ze veel ouder, daar de namen slechts in oudere Pharmacopoeae voorkomen. De Pharmacopoea Belgica spreekt van Resina Sandaraca; idem van Resina Galbani. De Pharmacopoea Hagana noemt gummi Serasorum. Alumen Plumosum heeft als synoniem Asbestus. In de Nederlandse Apotheek van 1826 is de gummi Pastanaca oponanax afgeleid van de Ferula Opopanax.

Deze stevige spanen dozen waren in ons land niet onbekend. Onze voorouders gebruikten ze voor het bewaren van rijst, gort, erwten en bonen. Gemaakt van vuren-houten spaan, geverfd met felle kleuren, dienden zij voor het bewaren van strikken, kragen of linten. De plaats van herkomst was het Oostzeegebied. Vooral vanuit Riga zijn ze in de 18 en 19e eeuw in grote aantallen in Nederland ingevoerd. Mooie voorbeelden hiervan kan men o.a. in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen en in het Nederlands Openluchtmuseum in Arnhem zien.

Resumé

Boîtes de copeau

A côté des petites boîtes de copeau servant pour contenir des onguents, des pilules etc. il existe encore des boîtes plus grandes utilisées pour la provision dans la pharmacie.

DUITSE APOTHEKERSKALENDER

WOLFGANG-HAGEN HEIN, *Illustrierter Apotheker-Kalender 1972*, 36 platen met verklarende tekst in ringspiraal. Prijs DM 9,80.

De 31ste jaargang van de „Illustrierter Apotheker-Kalender” kan ook in 1972 door zijn fraaie afbeeldingen 36 keer voor ontspanning zorgen temidden van de drukke dagelijkse werkzaamheden. In de internationale verscheidenheid der afbeeldingen zijn Nederland en België vertegenwoordigd met een kwak-

zalversscène van Pieter de Jode, de titelprent van de Leeuwardense Pharmacopee van 1687, en een blik in de verzameling van collega GRENDEL te Haastrecht. Een viertal penningen met afbeeldingen van de bloeiende aloë in Duitse botanische tuinen zijn afkomstig uit de verzameling van ondergetekende.

De specerijenrasp van afbeelding 20 is een snuifrasp en heeft met de farmacie slechts zijdelings te maken.

D. A. WITTOP KONING

BOEKBESPREKING

Dr. H. REAL, *Die chemische Arzneimittelprüfung in deutschen Pharmakopöen bis 1872*. Veröffentlichungen der pharmaziegeschichtlichen Seminar der Technischen Hochschule Braunschweig. Band 11, 289 p., 36 Tabellen, Stuttgart 1970. Prijs DM 18,—.

Het boek behandelt de periode vanaf het begin der chemische analyse in het einde der 18e eeuw tot de invoering van de Pharmacopoea Germanica in 1872. Behandeld wordt de kwalitatieve —

maar vooral de kwantitatieve — analyse, aangezien van deze laatste de geschiedenis nog niet geschreven is. Om de bruikbaarheid van de verschillende methoden te beproeven werd ook praktisch werk verricht. Hierbij is voor ons het belangrijkste het onderzoek naar de bruikbaarheid van de bepalingwijzen der kina-alkaloïden van De Vrij (1864) en de door VAN DER BURG gepropageerde combinatie met de methode van Rabourdin. Ook de methode van Gunning (1870) wordt behandeld.

D. A. WITTOP KONING

Mededeling

De eerstvolgende vergadering van de Kring zal plaats vinden te Saint-Amand-les Eaux en Valenciennes op 21 en 22 oktober a.s. in samenwerking met de Société d'Histoire de la Pharmacie en de Société Française des Docteurs en Pharmacie.

Op 24—29 september 1973 wordt te Parijs een internationaal congres voor de geschiedenis van de Farmacie georganiseerd door de Société d'Histoire de la Pharmacie en de Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie in samenwerking met de Union Mondiale des Sociétés d'Histoires Pharmaceutique en de Académie internationale d'Histoire de la Pharmacie. Op het programma staan ontvangsten, bezoeken en excursies o.a. naar het militaire hospitaal en het museum Val-de-Grace, naar het slot en de apotheek in Chantilly en naar de kerk van St Cosmas en St Damianus te Luzarches. De kosten bedragen 300 Fr, voor begeleidende personen 200 Fr. Inlichtingen verstrekt M. Lanchy Rue Ordener 75 Parijs.

Avis

La prochaine réunion du Cercle aura lieu à St.-Amand-les Eaux et Valenciennes les 21 et 22 Octobre prochains en coopération avec la Société D'Histoire de la Pharmacie et la Société Française des Docteurs en Pharmacie.

CONGRES INTERNATIONAL D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE PARIS, 24-29 SEPTEMBRE 1973

Le prochain Congrès International d'Histoire de la Pharmacie, organisé par la Société d'Histoire de la Pharmacie (S.H.P.) sous les auspices de l'Union Mondiale des Sociétés d'Histoire Pharmaceutique (U.M.S.H.P.), de l'Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie (I.G.G.P.) et de l'Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, se tiendra à Paris en 1973.

Des réceptions, visites et excursions sont prévues, notamment: à l'HOPITAL MILITAIRE et au MUSEE DU VAL-DE-GRACE; à CHANTILLY (château, apothicairerie, démonstration équestre) et à LUZARCHES (église Saint-Côme et Saint-Damien). Un programme spécial sera organisé pour les personnes accompagnantes.

Frais de participation, banquet d'adieu non compris: membres participants **300 F**; personnes accompagnantes **200 F** (sauf fluctuations monétaires importantes).

Renseignements, inscriptions et secrétariat:

M. LANCHY, 75, rue Ordener, 75018 - PARIS - Tél. 606-42-57

I. THÈME SPÉCIAL DU CONGRÈS

Les relations pharmaceutiques entre la France et les autres pays à travers les siècles.

II. COMMUNICATIONS LIBRES

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 — Fondé le 18 avril 1950

Bestuur-Bureau

Voorzitter-Président: E. L. Ahlrichs, Prof. Ritzema Boslaan 13, Utrecht.
O/Voorzitter-Vice-Président: M. Brasseur, Rue de la Station, Fleurus.
Sekretaris-Secrétaire: B. Mattelaer, Voorstraat 40, Kortrijk.
Penningmeester-Trésorier: E. G. Segers, 16 A. Maxlaan, Brussel.
Administrateur-Administrateur: Dr. A. Guislain, 110 rue royale, Marchienne.

Ereleden-Membres d'Honneur:

Dr. P. H. Brans, Rotterdam (1962), Prof. Dr. G. E. Dann, Dransfeld (1955), Phn. I. Etienne, Verviers (1970), Prof. Dr. G. Folch Jou, Madrid (1971), Mr. P. Julien, Paris (1970), Dr. L. J. Vandewiele, Destelbergen (1960), Apr. P. van de Vyvere, Brugge (1971), Prof. Dr. A. E. Vitolo, Pisa (1955).

Weldoenerleden-Membres Bienfaiteurs:

A.P.B., Archimedesstraat, Brussel-Bruxelles, K.N.M.P., Alexanderstraat, 's Gravenhage, Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen, Apothekersvereniging van Aalst, Apothekersvereniging van Kortrijk, Apothekersvereniging van Leuven, Apothekersvereniging van Limburg, Ophaco, Bruxelles-Brussel, Ets. Baudrihay, Verviers, Boots pure drug Cie, p/a Wellcome Nederland, Amsterdam, S. A. Sanders, Bruxelles-Brussel, S. A. Sandoz, Bruxelles-Brussel.

Ondersteunende leden-Membres Donateurs:

Departement Amsterdam van de KNMP, Departement Friesland van de KNMP, Departement Gelderland van de KNMP, Departement Gouda van de KNMP, Departement 's Gravenhage van de KNMP, Departement Limburg van de KNMP, Departement Noord-Brabant van de KNMP, Departement Noord-Holland van de KNMP, Departement Rotterdam van de KNMP, Departement Utrecht van de KNMP, Departement Zeeland van de KNMP, Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild, Union nationale des Pharmaciens Luxembourgeois, Pétange, Cercle Gilkinet, Liège, N.V. Amsterdamse Chininefabriek, Amsterdam, S. A. Biergon, Liège-Luik, N.V. Kon. Pharm. Fabr. v/h Brocades Steeman en Pharmacia, Amsterdam, Ets. Coles, Diegem, Phn. Dawant, Bruxelles-Brussel, Etsn. Hahmes, Maas-tricht, Laboratoires Cusi, Bruxelles-Brussel, Mijnhardt-Moncoeur, Mortsel-Antwerpen, N.V. Onderlinge Pharmaceutische Groothandel, Utrecht, Pharmacies Populaires, Verviers, Syndicat Pharmaceutique, Verviers, N.V. Dr. Wilmar Schwabe, Zaandam.

Lidmaatschap-Cotisations:

Weldoenerleden-Membres bienfaiteurs: min. 500 fr. of f 33,—.
Ondersteunende leden-Membres donateurs: min. 300 fr. of f 20,—.
Gewone leden-Membres effectifs: 150 fr. of f 10,—.
Pour la Belgique: CCP. 198.823 Cercle Benelux, Boul. A. Max 16, Bruxelles.
Voor België: PCR. 198.823, Cercle Benelux, A. Maxlaan 16, Brussel.
Voor Nederland: Giro 1457.38 Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, A. Maxlaan 16, Brussel.